

יהדות, ציונות ולוחמה פסיכולוגית

רון שליפר

בכל פעם שישראל מותקפת נפוצות במקומותינו שתי אמירות: הראשונה היא ש"יש לפתוח במתקפת הסברה", והשנייה – ש"הערבים/נסראללה/אחמדינג'אד גאונים בהסברה". לעומת גאונות זו הביצועים של מדינת ישראל, על שלל זרועותיה המבצעיות, מעוררי חמלה.

מטרת מאמר זה בחלקו הראשון היא לבדוק את שורשי תפיסת ה"הסברה" לעומקה ולנסות להבין את הנחות היסוד שלה, ובהמשך לבחון את השלכות הניתוח הזה על הציבור הדתי-לאומי על תפיסת העולם שלו מול ערכי המדינה, ואת מיקומה של המדינה מול העולם הלא-יהודי במסגרת תפיסת עולם זו.

הקדמה

המרכיב הלשוני

למרכיבים הקלאסיים של עצמת מדינה (שטח, אוכלוסייה, משאבים, טכנולוגיה) מוסיפים כיום את המושג "עצמה רכה" (soft power). הכוונה היא

ליכולת המדינה לנצל את דעת הקהל לצרכים שונים על מנת לקדם את האינטרסים שלה במשחק הכוחות העולמי.¹ זהו למעשה ניסוח עדין למושג הברוטלי (אך השימושי), "פרופגאנדה", שראשיתו בכנסייה הקתולית במאה השבע-עשרה והמשכו במהפכה הקומוניסטית ברוסיה; שיאו היה בימי שר התעמולה ד"ר יוזף גבלס בגרמניה הנאצית.² מאז ועד היום הפך השימוש במונח לאות קין של משטרים טוטליטאריים כגון ברית המועצות, שבה הופסק השימוש בו רק עם ניסיונות ההתקרבות הראשוניים עם המערב. אך גם משטרים אלו וגם משטרים דמוקרטיים אינם יכולים להתעלם מהתועלת הרבה של השימוש בדוקטרינה זו לקידום יעדיהם, ולכן אימצו אלו ואלו מינוחים אחרים, נוחים יותר, כגון "לוחמה פסיכולוגית", "מבצעי מידע" "דיפלומטיה ציבורית" וכדומה.

התרגום העברי למונח פרופגאנדה הוא "תעמולה". בשיח הישראלי הקשרו שלילי והשימוש בו שמור לתיאור מערכת השכנוע של העולם הערבי והמוסלמי כיום וכן לתיאור משטרים מן העבר, כגון גרמניה הנאצית וברית המועצות. יש שהקשרו הוא שלילי למחצה, כגון בהתייחסות לתשדירי בחירות.

מאחר שלתנועה הציונית לא הייתה עצמה קשה במובן המקובל של היחסים הבין-לאומיים היה עליה לפנות לאסטרטגיה של שכנוע. השכנוע מופנה ראשית פנימה, אל העם היהודי, ואחר כך אל אומות העולם, במיוחד אל מקבלי החלטות ואל מעצבי דעת קהל. למאמצי השכנוע המדיני המכוונת לציבורים השונים יש בישראל שם ייחודי והוא "הסברה".³

שם זה הומצא על ידי הפעיל הציוני נחום סוקולוב בשנות העשרים של המאה העשרים, ומשמעותו היא בעצם המונח שהיה מוכר אז בז'רגון הקומוניסטי-מהפכני – תעמולה, ובלע"ז פרופגאנדה. עניינו היה בעניין התביעה היהודית

J. Nye, *Soft Power - the means to success in world politics*, New York 2004. 1

R. Cole, *International Encyclopedia of Propaganda*, Chicago 1998, pp. xix-xxiii. של P.M. Taylor ל: 2

מ' יגר, לתולדותיה של ההסברה הישראלית, הרצליה תשמ"ד. 3

לקבלת הטריטוריה של ארץ ישראל לצורך הקמת מדינה עצמאית. עם זאת נמשך השימוש במונח "תעמולה" בתנועה הציונית ואחר כך בראשית ימי המדינה עד סוף שנות הארבעים בהקשרים כגון הקרן הקיימת.⁴

משנסודה מדינת ישראל חל מפנה במינוח. המונח "תעמולה" עבר לתאר את מאמצי הערבים וה"הסברה" את מאמצי מדינת ישראל מול אומות העולם. המינוח האמריקאי מאז מלחמת העולם השנייה, "לוחמה פסיכולוגית", צף ועלה בשיח הישראלי מאמצע שנות התשעים של המאה העשרים בהקשר מאבקן המוצלח של החיזבאללה למען גירוש ישראל מלבנון. כיום משתעשעת מערכת הביטחון במונח שנטבע עבור הרמטכ"ל יעלון, "צריכה תודעתית", מאחר שאיננו נאצים ואיננו חיזבאללה, אך מונח זה התקבל בזלזול בשיח הישראלי הכללי.

המרכיב הפוליטי

מששככו הדי קרבות מלחמת העצמאות החל תהליך ארוך בהנהגת מפא"י ובראשות בן גוריון לבניית מנגנון המנהל הציבורי, הן הביטחוני הן האזרחי. בתחום ההסברה פרצו סכסוכים רבים שהשפעתם ניכרת עד היום. במסגרת ההתארגנות נקבע שמשרד החוץ יטפל בקשרי המדינה מול מדינות העולם, הסוכנות היהודית תטפל בקשרים מול הקהילות היהודיות וגוף חדש שהוקם, "מרכז ההסברה", יטפל בקשרים עם אוכלוסיית המדינה בבית. ההסברה הביטחונית הופקדה בידי דובר צה"ל. תחום הלוחמה הפסיכולוגית הועבר לגופים החשאיים: מול העולם הערבי טיפל בה אגף המודיעין ומול מדינות העולם – המוסד.

כדי לתאם את הקשר מול כתבי החוץ המציפים את הארץ הן בעתות שלום הן בעתות מלחמה הוקם גוף בשם "לשכת העיתונות הממשלתית". תיאור תמציתי

4 י" בר גל, סוכנת תעמולה ארץ ישראלית – הקרן הקיימת לישראל, חיפה תשס"ג. בצה"ל הופצו פרסומים עד 1950 בכותרת "תעמולה למתגייס".

ואידילי זה הוא סיכומו של מאבק מר הנמשך עד היום, במיוחד בתחומים האפורים שבין המדיני לביטחוני.⁵

האבות המייסדים ממפא"י ידעו היטב את כוחה של התעמולה וההסברה, מאחר שאת הכשרתם הפוליטית הם קיבלו עוד במזרח אירופה בתנועות הסוציאליסטיות שבהן היו חברים או שחיקו אותן, ולכן עשו כמיטב יכולתם לדאוג לכך שמנגנוני המידע יישארו תחת חסותם. "מרכז ההסברה" הוכפף לזלמן ארן ועבר תחת חסות משרד החינוך משזה עבר לכהן בו כשר. קרוב יותר לזמננו, משהחל אהוד ברק לכהן כראש ממשלה העביר את רוב תקני העובדים מלשכת העיתונות הממשלתית אל גוף תקשורת שהקים במשרדו.

התמונה מסתבכת עוד יותר כאשר בוחנים את משרד החוץ. משרד זה הוקם בידי משה שרת, שותפו ויריבו של בן גוריון, ועוצב לפי תפיסת עולמו של מקימו עד שהלה התפטר מכהונתו. עובדי המשרד והקו הפוליטי שהכתיב עוצבו במתכונת נוקשה שתאמה את הקו שהוביל, והיו כמעט מראשית ימי המשרד בהתנצחות מתמדת מול משרד הביטחון ומשרד ראש הממשלה. הקו הפייסני של המשרד נבע גם מן הלחץ והחיכוך המתמיד מול ביקורת בחו"ל על צעדי ישראל, ותכונה זו שלו התחזקה במיוחד לאחר מלחמת לבנון. כהונותיהם של שמעון פרס ושל יוסי ביילין חיזקו את הקו היוני המסורתי עשרת מונים. המשרד האטרקטיבי שהציע חיי רווחה יחסית בחו"ל, מעוז החפץ של הישראלי המצוי, הפך למושא קנאה ורבים ביקשו להסתפח אל קרן השפע. עמדות בכירות הפכו לחלק מהמשא ומתן הפוליטי ולכן נשלחו שגרירים למדינות המערב יותר על פי השתייכותם הפוליטית ופחות לפי כישוריהם. רבים מהם גרמו מבוכה רבה בקרב הקהילות היהודיות ותומכי ישראל.⁶

היחס להסברה ככלי מדיני במשרד החוץ בא לידי ביטוי באמרתו הידועה של שמעון פרס "אין צורך בהסברה טובה, די במדיניות טובה". במשך שנים רבות,

5 כך לדוגמה האם הפעילות מול אזרחי לבנון היא בתחום אמ"ן או בתחום המוסד? האם כתב הניו יורק טיימס יטופל בידי לשכת העיתונות או בידי מדור עיתונות במשרד החוץ?

6 מ' יגר, 'י גוברין וא' עודד, משרד החוץ – 50 השנים הראשונות, ירושלים תשס"ב.

ולמעשה עד היום, סבל נושא ההסברה מתקציבים נמוכים במיוחד, ממספר תקנים מזערי וממיקום הגבוה אך במעט ממחלקת האפסנאות במשרד היוקרתי. בהרצאה שנשא ראש האגף, אביב שיראון, בכינוס בנושא אמר כי תקציב ההסברה של משרדו כלפי העולם כולו בשנת 2008 היה נמוך מתקציב מבצע להחדרת מותג חדש של טיטולים שנערך לא מזמן.⁷

ההסברה מול העולם הערבי

ההסברה לעולם הערבי

בפנייה לעולם הערבי יש לישראל חסכים תמוהים. מאז פירוק המשדרים ליד היישוב צורן בשנת 2002 חוסלה למעשה יכולת מדינת ישראל לשדר לעולם הערבי את שידורי קול ישראל בערבית, שידורים שזכו לרמת אמינות גבוהה בעולם הערבי מאז קום המדינה. רשות השידור שקלה להעביר את המשדרים לקפריסין.⁸ המצב בטלוויזיה הישראלית בשפה הערבית חמור לא פחות.

גם בפנייה לצבאות ערב ולפלסטינים המצב אינו מעודד. רק בשנת 2000 הוכנס בדובר צה"ל תקן מיוחד לקשר מול העולם הערבי. יחידת הלוחמה הפסיכולוגית הקטנה שפעלה באמ"ן במהלך האינתיפאדה הראשונה פורקה והוקמה מחדש רק חמש שנים אחר כך.⁹ טבילת האש הראשונה שלה הייתה במלחמת לבנון השנייה בשנת 2006. קצינים ביחידה התראיינו בגלוי וחשפו שיטות פעולה כגון הכנת כרוזים וקריקטורות.¹⁰ מבין השורות עולה התמונה על

7 הדיפלומטיה הציבורית (הסברה) של מדינת ישראל. כנס מוסד נאמן בטכניון, אוקטובר 2008, תל אביב.

http://www.neaman.org.il/publications/publication_item.asp?fid=875&parent_fid=491&iid=13833

8 קול ישראל מקפריסין, הארץ, 19.4.2002.

9 ע' הראל, "צה"ל החליט להקים מחדש את היחידה ללוחמה פסיכולוגית", הארץ 25.1.2005.

10 א' יששכרוף, "האנשים שמאחורי הלוחמה הפסיכולוגית בלבנון", הארץ 2.8.2006.

התארגנות מאולתרת, כשהמצב כולו נחת על היחידה בהפתעה. למרות האלתור הגיעה היחידה לדרגות ביצוע מרשימות בהתחשב בזמן הקצר שהיה לה להתארגן. שם היחידה הוא המל"ת (מרכז למבצעי תודעה) ובמבצע עופרת יצוקה הופעלה היחידה כחלק מהפעלת הכוחות הכללית, דבר המצביע על תחילת שינוי תפיסתי במערכת הביטחון.

כאן המקום לציין שמדינת ישראל בזבזה בחוסר אחריות את המשאב התרבותי של יוצאי ארצות ערב שעלו לישראל. ידיעת השפה והתרבות היו מקור רב ערך לשירותי המודיעין ולמקבלי ההחלטות. כאשר הזדקנו בני הדור הראשון ופרשו לגמלאות לא נמצא להם מחליף. מצב לימוד הערבית בבתי הספר הוא עגום. באקדמיה לומדים אמנם מאות סטודנטים את השפה הערבית ותרבותה אבל במנותק מהתרבות היום-יומית. גם צה"ל וגם שירות הביטחון הכללי עוסקים בהכשרת דוברי ערבית אבל עליהם להתחיל למעשה מן ההתחלה ולהכשיר דוברים וקוראי ערבית כשפה זרה ולא כחלק אותנטי מאישיות הדובר.

2. מערכת ההסברה הערבית/פלסטינית

מול המצאי הישראלי הדל בכל התחומים הללו עומדת מערכת פלסטינית וערבית מיומנת המפעילה קמפיין הסברה יעיל מזה חמישה עשורים. פירותיו מתגלים בסיקור השלילי המסיבי של ישראל, במיוחד מאז מלחמת שלום הגליל בשנת 1982, בחרם אקדמי ומסחרי על ישראל, במניעת אירועים בולטים בחו"ל למען ישראל, בדחיקת הטסים לישראל לפינות רחוקות בכל שדה תעופה ובהפיכת ישראל באופן כללי למדינה מצורעת.

הסיבות למחדלי ההסברה

התירוצים

רשימת התירוצים לכישלון ההסברתי הישראלי היא ארוכה: המצב הפוליטי והקיטוב בעם אינו מאפשר קו פוליטי אחיד ומכאן הדיבור בכמה קולות; הוועדים החזקים ברשות השידור ובמשרד החוץ מטרפדים כל אפשרות לשינוי; היריבות המקצועית והפוליטית בין משרד החוץ למשרד ראש הממשלה היא רבת שנים; אין טעם כיום בשידורי תעמולה לערבים בעולם שבו המידע מגיע מאל ג'זירה

ואל ערביה ודומיהם; אין כל אפשרות להוכיח יעילות של נושא ההסברה ובשל כך תמיד יוקצו לכך משאבים מצומצמים.

בכל האמור לעיל, הן הנימוקים הפוליטיים הן הארגוניים, אין כדי לתת הסבר מניח את הדעת לשורת המחדלים הישראלית הרצופה מזה שישה עשורים. לכאורה בידי ישראל יש כל הנתונים להצלחה: רשת קהילות יהודיות חובקת עולם, נוכחות יהודית מרשימה באמצעי התקשורת, משרדי פרסום ויחסי הציבור. בישראל יש דוברים בכל שפה אפשרית ונוכחות מסיבית בעולם הטכנולוגיה והיזמות. האם בכל אלה לא ניתן לעשות שימוש כדי לתת מענה הולם לאתגרי ההסברה?

המחדל האידאולוגי: הרצון לנורמליות

השורש האמתי של מחדלי ההסברה הישראלית נעוץ עמוק ברובד האידאולוגי; שאר ההסברים, הארגוניים, הפוליטיים ודומיהם, הם רק ענף אחד הנובע ממנו.

היחס להסברת ישראל נובע מתפיסת הזהות היהודית של מעמד מקבלי ההחלטות בישראל. התפיסה החילונית הליברלית של בני מעמד זה גורסת את תימת הנורמליות של הציונות, של עם ככל העמים המשתלב עם תפיסת הערכים החילונית, הליברלית והדמוקרטית שלו עם יתר עמי המערב. מעמד חברתי זה היה שמח לו הייתה הפרדה בין דת למדינה והממלכתיות הייתה נעדרת תכנים וסממנים דתיים. המיעוטים הדתי והחרדי אמנם מקלקלים תפיסה זו מעט אך הם כמעט שאינם שותפים משמעותיים בניהול הארגוני של המדינה ובעיצוב תכניה. המיעוט החרדי כמעט שאינו מעורב והוא מנצל את כוחו הפוליטי להתעצמות אטית בעיקר בתוכו פנימה ולמתן שירותי דת. המיעוט הדתי-לאומי לפלגיו עסוק בביצור ההתיישבות בשטחי יהודה ושומרון ומסיבות שונות אינו בולט כגורם מעצב במדיניות הישראלית, למעט בדרג הזוטר ומעט בדרג הביניים בצבא.

הרצון לנורמליות, היינו קבלה מלאה בקהילה הבין-לאומית, הוא מקור להפעלת לחץ על החברה הישראלית מצד אויביה, מאחר שאלה מזהים רצון זה. יתר על כן, הם פועלים כבר זמן רב כדי להפעיל לחץ על ישראל דרך המעמד המקביל בחברה האירופאית והאמריקאית, על מנת שתיישר קו עם האינטרסים

הערביים. עם הזמן הפנימו הישראלים את הרצונות האירופיים וכיום הם מייחסים אותם לעצמם. עקב כך נסוגה ישראל מזה מספר עשורים מכל הישגיה במישור הטריטוריאלי והפוליטי. התוצאה היא שמצד הפלסטינים והעולם הערבי בכלל יש עלייה בדרישות, דוגמת הדרישות הטריטוריאליות, הדרישה לפרק את הגדר והמחירים שנקבעים לשחרור חטופים.

סקירה היסטורית

החתימה האידאולוגית לנורמליות מקורה בלחץ אידאולוגי שראשיתו עוד בתקופה ההלניסטית ושיאו בעידן הנאורות במאה השמונה-עשרה, עם תחילת עידן האמנציפאציה. יוספוס פלביוס חיבר את ספרו האפולוגטי "נגד אפיון" על מנת לענות על ההאשמות הפגאניות נגד הדת היהודית. כמעט אלפיים שנה לאחר מכן קרסו חומות הגטאות באירופה בדרכי שלום וליהודים הותר להשתתף בעשייה המסחרית והאינטלקטואלית כמעט ללא הגבלה. נשאר רק להסתדר עם יושנה של דתם ולכך הוקדשו מאמצים רבים, כגון של משכילים דוגמת משה מנדלסון.

יוצא מכך שהאפולוגטיקה היהודית היא בת 1900 שנה, והיא אינה המצאה של ה"הסברה" הישראלית. גם ביומני הרצל, אבי הציונות המדינית, מצויים אזכורים רבים של אפולוגטיקה, בצד גאווה במורשתו המעניקה לו את הכוח ואת העוז לתביעותיו.¹¹

התנועות המהפכניות הסוציאליסטיות של תום המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים היו רוויות ביהודים ששאפו להיטמע בפרולטריון העולמי, שהרי גם יהודים נמצאים באותו פרולטריון, ומשנכזבו תקוותיהם, ייסדו תנועות סוציאליסטיות נפרדות, שהמכנה המשותף לכולן היה עמדתן מול גורם האנטישמיות הבלתי-רציונלית, ואף השפיעו על הציונות המדינית עד ששינתה את אופייה כמעט לחלוטין.

11 יש להסתייג מהספרות החרדית הפופוליסטית המציינת את הרעיונות המוקדמים של הרצל הצעיר לפתרון הבעיה היהודית, קרי התנצרות מסיבית, כעיקרון מנחה של הציונות. הרצל נטש את הרעיון במהירות ומיקד את מאמציו בדיפלומטיה ובהגירה.

אם בתחילת התעוררות הלאומיות היהודית יצרו הרצל ותומכיו בציונות המדינית את רעיון האוטופיה הלאומית-דמוקרטית, רעיון שהתבטא בראש ובראשונה בספרו של הרצל "אלטנוילנד", כמה יפה וצודקת תהיה מדינת היהודים, כמה טוב יהיה הן ליהודים הן לגויים, הרי משעלתה קרנה של הציונות הסוציאליסטית השתנה המצב. הסוציאליסטים היהודיים, המאוכזבים מהתנהגות הגויים כלפיהם, פיתחו את הסוציאליזם האקטיביסטי בארץ ישראל ואז נוצרה מציאות חדשה: "לא חשוב מה יגידו הגויים; חשוב מה עושים היהודים", כדברי בן גוריון.¹²

ביסוד הרעיון האקטיביסטי הייתה מונחת ההבנה שסדר העדיפויות השתנה ושעל העם היהודי מוטלת החובה להעלות את העשייה לראש סולם העדיפויות. מצד אחד, ייתכן שהשואה היא זו שנתנה את הדחף לעשייה גם ללא תמיכה מאומות העולם, מאחר ששרידי העם היהודי נוכחו לדעת שאין מי שיבוא לעזרתם, ועקב כך הבינו שעליהם לפעול גם ללא תמיכה כזאת; מצד שני, השואה נתנה גם דחף אדיר לאהדה עממית ליהודים ועל כן ניתן היה להתרכז בעשייה; עם זאת, כדי להגיע למדינה יהודית עצמאית עסק היישוב לפלגיו בלוחמה פסיכולוגית מאסיבית נגד בריטניה, והשקיע רבות בתדמיתו מול כל מדינה נחשבת בעולם. ההישגים נקצרו בהצבעה ההיסטורית באו"ם.

מכל אלה נבעה התפיסה הכללית האקטיביסטית שהתחזקה אחר מלחמת העצמאות: עבר זמן הדיבורים; העולם מעריך רק מה שנעשה בפועל; עדיין יש לגיטימציה להשתמש באלימות.

בשורש הדברים

הדילמה הישראלית נובעת למעשה בבסיסה מהדילמה היהודית הוותיקה בנוגע ליחס לגוי: שהרי "הלכה, בידוע שעשיו שונא ליעקב". מכיוון שכך, לא

12 יש הטוענים, כשכתי טבת הביוגרף של בן גוריון, שבן גוריון לא אמר זאת מעולם, אך גם אם לא אמר זאת בפירוש, גישה זו היא קו מייצג באופי הישראלי.

משנה מה נעשה – הגוי תמיד ישנא את היהודי.¹³ עם זאת, כאמור, לאורך השנים נמשכו המאמצים האפולוגטיים מתוך שאיפה לזכות באהדה או לפחות בהכרה בזכותנו להתקיים.

לטענתי, המרכיב האנטישמי, וליתר דיוק הדילמה בדבר הדרכים הראויות למאבקנו בו, הוא המצוי ברובד העמוק של כל התנועות שהוזכרו, כולל הסוציאליסטיות החילוניות במוצהר, שייסדו מדינה אך לא פתרו לעצמם את הדילמה הזו. זו הסיבה לשלל ההשקפות הפוליטיות בישראל ובעולם היהודי בתחום ההסברה ושלל ההצעות הסותרות שנועדו לקדם אותן.

הציונות הדתית

“תורה ועבודה”

אבות התפיסה של ראיית ארץ ישראל כמרכז רוחני, “המזרחי”, לא עסקו דיים בעיון ובהכנת משנה סדורה ומקיפה לדרכים המעשיות לביצוע ה“אתחלתא דגאולה”: איך ייראה משרד האוצר במדינה בעלת שאיפה רוחנית כזו? איך ייראה משרד המשפטים? ולענייננו, כיצד ייראה משרד החוץ? יורשיהם, הפלג הסוציאליסטי, היינו “הפועל המזרחי”, עסק בהתיישבות תוך פיתוח החיים הדתיים בו. פלג זה הוא שהוביל משך שנים רבות את הדגל ואת החזון של הציונות הדתית. למשרד החוץ ולעיצוב דמות המדינה לא היה מקום כלל בראיית עולמם של העושים במלאכה. יורשיהם ביהודה ושומרון שימרו בדרך כלל את הבוז הסוציאליסטי לסמלים הבורגניים של אירופה הישנה, קרי החליפה והעניבה.

האדם הדתי כלל אינו מוכשר או מותאם לניהול בקנה מידה של מדינה. אם ניתן להגדיר אדם דתי ממוצע הרי שיהיה בדרך כלל חניך עולם הישיבות או המעגלים הקרובים אליו, מדיניות חוץ אינה חלק מתפיסת עולמו. התפיסה של תורה ועבודה לקחה את עולם הישיבות הליטאי, שהושפע ברובו בדורות האחרונים מתורת המוסר, ובנתה סינתיזה מיוחדת עם האידאולוגיה של הציונות

13 כאשר פורסם דו"ח גולדסטון על אירועי “עופרת יצוקה” התגובות בציבור הכללי בישראל סבבו לרוב על האנטישמיות המנחה את המבקרים. גולדסטון היהודי תויג כבעל שנאה עצמית המפנים את ביקורת האנטישמים עליו.

הסוציאליסטית, ואלו וגם אלו מטפחות את התפיסה של "עם לבדד ישכון" יחד עם החשיבות של עבודת אדמה והתיישבות. כל אלו רחוקות מרחק רב מטוקסידו ו"סמול-טוק" של מסיבות קוקטייל בטרקליני העולם.

הפג של "התורה" בצמד המילים "תורה ועבודה" הוא מכשול קשה למעבר, אם אכן רוצים להגיע ל"עבודה" בקנה מידה לאומי. האדם הדתי מחונך משחר נעוריו לצניעות, לנמיכות רוח בסגנון איגרת הרמב"ן של "היה בני תמיד מן הנעלבין ואינן עולבין", להסתפקות במועט, להבנה שהעולם הזה דומה לפרוזדור והעולם הבא דומה לטרקלין. בין ערכים מוטמעים אלו ובין ניהול מערכות גדולות הדורשות תקיפות ויחצ"נות קיים על פניו פער בלתי ניתן לגישור.

אך התמונה איננה כה חד-ממדית כפי שעולה מהתיאור לעיל. רוב מניינה של הציונות הדתית גר בערים ומנהל אורח חיים בורגני תוך דיסונאנס קל עם מורשתו הסוציאליסטית. תנאי ההישרדות בעיר שונים מאשר בהתיישבות ומצריכים את הסממנים הבורגניים, כגון לבוש וסמלי סטטוס. "תורה ועבודה" מתערבבת לה עם "תורה עם דרך ארץ". ההכרה כי לתדמית יש חשיבות מחלחלת גם למגזר האידאולוגי של ההתיישבות, כאשר הרב אליעזר מלמד המליץ למי שברשותו מכונית יוקרה להדביק סטיקר בזכות ההתיישבות ביהודה ושומרון למען לא יקשטו סטיקרים אלו רק מכוניות מתנחלים חבוטות.

דילמת התדמית בקרב הציבור הדתי: עבר והווה

בחינה של המקורות מראה כי העולם היהודי נדרש לנושאי תדמית כצורך קיומי אלפי שנים, ולא רק בכתבי יוספוס. בברכת המזון אנו מבקשים ש"נמצא חן ושכל טוב בעיני אלוקים ואדם"; בתפילת הדרך היהודי היוצא לדרך מתפלל ש"תתננו לחן ולחסד בעיניך ובעיני כל רואינו", מאחר שבעבר הייתה היציאה כרוכה רוב הזמן בהתמודדות עם סביבה חסרת חוק וסדר. נובע מכך שמושג התדמית האישית והקיבוצית והצורך בה כאמצעי קיומי אינו זר ליהדות. יצירת תדמית חיובית מופיעה בהחלט כמטרה שיש לשאוף ולהתפלל אליה.

האם דמותה העתידית של המדינה היא נוסח הציונות הדתית, השואפת לתקן עולם במלכות, דורשת התייחסות רעיונית גם לנושא תדמיתה של אותה מדינה? לדעתי בוודאי שכן, אך אין להתעלם מכך שהדבר כרוך בבעיות קשות.

ראשית, במישור האידאולוגי-רוחני התדמית החיצונית נתפסת כתורת יוון ומנוגדת לתורת ישראל. העימות של תוכן (יהודי) מול צורה (יווני) זכה ליישומים רבים במאמרי חז"ל וראשיתו באיסור של "לא תעשה לך פסל וכל תמונה". "האדם יראה לעיניים וה' יראה ללבב" הוא ערך רוחני מרכזי ומוטיב חוזר ונשנה במאמרי חז"ל השונים. צניעותם ועוניים של חכמים מהווים ערך נדרש. רק במקרים בולטים, דוגמת רבי ואנטונינוס, יש תיאורים מפליגים של עושר, אבל הדברים מוצגים מתוך הבנה שהיה זה צורך הזמן והמקום בלבד. הרבב אמנם אסור שידבק בבגדי החבר, אבל הבגד בוודאי איננו מהאפנה האחרונה ברומי. גם במישור הציבורי התשובות לאפיקורוס מיועדות בעצם לוויכוחים אידאולוגיים פנימיים עם המינים, המתנצרים החדשים, ולא עם אומות העולם.

החל מהתקופה שלאחר החורבן עבר המגע עם אומות העולם לידי שתדלנים ויהודי חצר, וכך היה המצב עד לנפילת חומות הגטו בסוף המאה השמונה-עשרה. כאשר היהודים כבר יכלו להשמיע את קולם, התחדש הזרם האפולוגטי נוסח פלביוס על עתיקותה ועל תקפותה של הדת היהודית,¹⁴ ונמשך עד ליומנו ולספריו של תיאודור הרצל.

מה שהיה טוב למודל של קהילה בגלות, ודאי אינו מספיק למודל של מדינה יהודית. מדינה מודרנית צריכה מימון והשקעות, לגיטימציה, אמצעי לחימה ומערכת בריתות ביטחוניות. לצורך זה מכשירה המדינה כוח אדם מיומן הדובר שפות זרות והמיומן גם בניהול, בתקשורת בין-אישית ובתקשורת המונים. במדינות מבוססות יש שושלות משפחתיות שזהו עיסוקן המסורתי.

מהיהודי הדתי מצופה לשקול ולמצוא את האיזון בין לימוד תורה ובין מקצוע ופרנסה – "יישוב העולם". לאחר אלפי שנים של היעדרות מהזירה הבין-לאומית מתקשה היהדות להכליל את המיומנויות שהוזכרו לעיל בקטגוריה של יישוב העולם. זו הסיבה ששירות החוץ נותר מחוץ למעגל העיסוקים של היהודי הדתי, למעט כמה יוצאים מהכלל. זאת מבלי להזכיר את האיסור לעזוב את ארץ ישראל: האם ישיבה באו"ם נכנסת לקריטריון ההלכתי של צורך פרנסה?

פתרונות למצב

מחשבה קודמת למעשה

במישור העקרוני נדרשים שני צעדים כדי לתקן מצב זה של ניתוק הציבור הציוני-דתי מהמהלכים התדמיתיים: האחד אידאולוגי והשני הלכתי-מחשבתי.

הציונות הדתית צריכה להגדיר לעצמה אם וכיצד יש לאידאולוגיה שלה מה לומר בתחום תדמית המדינה. האם המדינה האידאלית שלה, שתפעל כדי לתקן עולם במלכות שדי, תפעל בצורה אקטיבית לקדם את תדמיתה, או שאורה יזרח וממילא יבואו הגויים להשתחוות בבירתה? אם יוחלט שביטול שעבוד מלכויות אינו סותר את קידום האינטרסים של המדינה גם בתחום ניהול תדמיתה, הרי שצצות שלל שאלות הלכתיות-מחשבתיות בנושא. האם הדבר מתיר נסיעה לתקופות ארוכות מחוץ לארץ ישראל כדרך חיים? האם יש ערך דתי מוסף בעיסוק בתדמית המדינה, כמו שיש ערך לשירות בצה"ל ולשמירה על בטחונה? האם יש ערך להתגברות על הקשיים ההלכתיים, כגון שבת וכשרות בחו"ל, ולחשיפה לתכנים לא-יהודיים במדיה הבין לאומית ובאינטרנט? ועוד כהנה וכהנה. אם וכאשר יותרו שאלות סבוכות אלו, הרי שבהחלט יש לציונות הדתית מה לתרום בתחום זה למעשה.

תרומתו הפוטנציאלית של הציבור הדתי-לאומי לדיפלומטיה הישראלית

במישור כוח האדם הדרוש קיימים בתוך הציבור הציוני-דתי עולים מדור ראשון ושני ממדינות רבות בעולם שהם דוברי שפה זרה ברמת שפת אם. אנשים ונשים אלה מכירים היכרות קרובה את התרבות ואת אורח החיים בחו"ל ומהם ניתן לבחור בקלות את המשכילים שבהם, לטפח את הידע התיאורטי שלהם בהיסטוריה כללית, ללטש את הידע ביהדות ולהתאים אותו ליכולת הקליטה של קהל היעד בחו"ל. למסר היהודי יש דרישה רבה שהמצאי הנוכחי בקורסי הצוערים ובגופי ההסברה אינו יכול לספק. כאן המקום לציין את הפוטנציאל העצום של שילוב העולם החרדי ביחסי החוץ ובתדמיתה של מדינת ישראל, שכן החרדים הקימו מערכת מסועפת של קשרים בכל מקום שבו מתקיימת קהילה יהודית. חלק לא קטן מפעילות זו מאוגד בארגונים בפריסה בין-לאומית כמו אגודת ישראל העולמית ואיגוד רבני אירופה. אגודת ישראל אף שלחה בעבר

משקיף קבוע לאו"ם כדי שינטר את האינטרסים של היהדות האורתודוקסית העולמית. כמובן, לשם כך נדרשת פתיחות רבה בממסד השמרני של משרד החוץ, שללא ספק לא תגיע מתוך הארגון אלא רק בעקבות לחץ חיצוני.

תרומתו הפוטנציאלית של הציבור הדתי-לאומי ללוחמה הפסיכולוגית מול האויב

במישור של פעילות שכנועית מול צבאות אויב, היינו הדוקטרינה הצבאית של לוחמה פסיכולוגית, יש פוטנציאל רב בקרב הציבור הדתי-לאומי שניתן לממשו. נקודת התורפה של פעילות זו היא הצורך בהכרת השפה הערבית ותרבות העולם הערבי.

כאמור לעיל, מדינת ישראל בזבזה את ההון האנושי ואת הידע של עולי ארצות ערב, תוך שהדחיקה את תרבותם של עולים אלה בכלל. עקב כך השפה הערבית נלמדת כשפה זרה באקדמיה ובמערכת הביטחון בלבד, והעוסקים בתחום זה רחוקים מרחק רב מהיכרות אמיתית עם התרבות ועם השפה הערבית לעומק.

בתחום זה יש יתרון רב לאנשי ההתיישבות ביהודה ובשומרון כאוונגארד ללימוד השפה והתרבות ממקור ראשון. אין לשכוח שראשוני המשרתים בשירות הידיעות של ההגנה, ביחידות המסתערבים ובשירות הביטחון הכללי היו מתושבי העלייה הראשונה והשנייה, שחיו בקרב הערבים והכירו את שפתם ואת תרבותם ממקור ראשון.¹⁵ אנשי ההתיישבות בעלי ובשילה, בחברון ובתקוע, בשכונת שמעון הצדיק ובכפר השילוח הם התקווה היחידה של ישראל להשגת כוח אדם שלמד את השפה ואת התרבות הערבית בלימוד בלתי אמצעי. לשם כך יהיה על אנשי ההתיישבות לשנות מעט את התייחסותם לקשר עם שכניהם. ילדים שיגדלו תוך משחק משותף עם שכניהם הערבים יהיו לא רק רכזי שב"כ פוטנציאליים, אלא גם אבני פינה פוטנציאליים לדו-קיום אמתי נטול התרפסות ורגשות אשמה נוסח השמאל הישראלי מצד אחד, וגם נטול רגשות העליונות המזויפת מיוענת הפחדים של חלקים גדולים בימין.

15 לדוגמה עזרא דנין, מראשי הש"י, היה יליד יפו וספג בעיר מלבד לימודים בחדר ובבית הספר גם את התרבות הערבית. דנין, ע' ציוני בכל תנאי, ירושלים: קידום, 1987. יהושפט הרכבי מבכירי אמ"ן היה בן המושבה בת שלמה, וכך הלאה.

אם ניגע מעט בתכנים עצמם, הרי שהיהדות היא המכשיר האולטימטיבי למאבק האידאולוגי, שממנו נגזר המאבק הצבאי והפוליטי נגד האסלאם כמו גם נגד קבוצות מסוימות בנצרות. מעבר לידע ההיסטורי הנדרש לעימות פוליטי עכשווי, לטווח הארוך, שבו משמשת האידאולוגיה מכשיר עיקרי, יש לבעלי הידע היהודי יתרון רב בהצגת העמדה הדתית.

דווקא השילוב של ידע תרבותי מערבי במובנו הרחב, כולל שפות, רגישות תרבותית, תדמית חיצונית מערבית וידע היסטורי, עם אמונה בלתי מעורערת בצדקת הדרך ועם הכרה מקיפה של הספרות היהודית-תורנית, הוא שיכול להניע את עגלת ההסברה של מדינת ישראל ולהוציאה מן הבוץ שהיא שקועה בו מזה עשרות שנים.

סיכום

על אף הקשיים האידאולוגיים המסורתיים, דוגמת התפיסה שהעולם כולו נגדנו ללא קשר למעשינו והזלזול בגוי, יש לאנשי הציונות הדתית יתרונות מבניים ואידאולוגיים. אם יגיעו להחלטה חיובית בדבר חשיבות נושא תדמית המדינה, הרי שהסברת ישראל וביטחונה יכולים לקבל סיוע ממקור שלא נוצל עד כה.

ילדים דתיים גדלים עם פירושו של רש"י על הפסוק הראשון בתורה, שבו מופיע המקור לתביעת עם ישראל על ארץ ישראל. לכך יש צורך לחבר ידע בשפות, הבנה בקודים מערביים, צורות של קשירת עניבה וההבנה שחליפה באיכות גבוהה אינה בזבז כסף לריק. אך מעל לכול על ציבור זה להגיע למסקנה שעל אף שעשוי אולי שונא ליעקב, ייתכן שאמירה נחרצת זו נאמרה בניסבות היסטוריות תחת שליטתה של האימפריה הרומית, וייתכן שהתנועה הציונית אכן מסמנת תופעה חדשה ומהותית בהיסטוריה היהודית. ההתקרבות של אדום (הכנסייה) אל יעקב עקב לחצו של ישמעאל (האסלאם) מעניקה סביבה חדשה לחלוטין לזרעו של יעקב, סביבה המציעה הזדמנויות השוות בדיקה. מחובתו של בן ישראל, הרואה את עצמו כצאצאו הישיר, לפעול כאב האומה באמצעות דורון (דיפלומטיה ותדמית), תפילה ומלחמה.

התפילה והמלחמה שגורים כבר על שפתיו ועל ידיו של בן הציונות הדתית. החלק השלישי דורש מהפך תפיסתי הקשה לא פחות מהחלקים האחרים של

האסטרטגיה של יעקב, והם משלימים אותה לשלמות אחת. ההבנה שהופעה במדיה הישנה כטלוויזיה או במדיה חדשה כווידיאו קליפ ברשת חברתית חשובה להישרדות בדיוק כמו תפילה או לוחמה בשטח בנוי. הדורון שאליו התכוונו חז"ל יכול לפעול רק אם יכיר יעקב את הפילוסופיה של תרבות אדום, גיבורי התרבות שלה ונימוסיה. מובן שהדבר יגרור בעיות חדשות, כגון איך לסרב ליין נסך המוצע לנציג, או מה לעשות בעניין החשיפה למלבושים של הסובבות אותו, שלא לדבר על כך שסעודת ערב ארוכה גוזלת זמן השווה בערכו ללימוד של שני דפי גמרא. אם הציונות הדתית תצליח להתמודד במישור האידאולוגי עם השאלות האתנוצנטריות הללו ותכריע לטובת הליכה בדרך זו של דיפלומטיה והסברה, יהיה זה השלב הראשון בדרך חשובה שתוכל להביא רוח חדשה ומרעננת ותתרום תרומה מכריעה לביצורה של מדינת ישראל.